

ZEII SABAZIOS ȘI ZBELSURDOS LA DROBETA

Cu ocazia săpăturilor arheologice din anii 1894–1899, întreprinse de Gr. Tocilescu, la Drobeta-Turnu Severin, s-a descoperit pe latura de nord a castrului roman, lângă turnul intermediar ce există între „*porta decumana*” și colțul de NE, un basorelief fragmentar sculptat în calcar de Gura Văii-Breznița. Denumit mai jos, de noi „*fragmentul Tocilescu*”, această piesă, lungă de 45 cm., înaltă de 26 cm și grosă de 12 cm, făcea parte dintr-o mare lespede ruptă în mai multe bucăți și care purta de asemenea o inscripție. În secolul al IV-lea „*fragmentul Tocilescu*”, se folosea la refacerea castrului constantinian. În *corpus*, după indicația lui Tocilescu, inscripția ei s-a reprodus cu o sumară descriere a elementului figurativ (*protome radiata, manus sagittam tenens et brachium sagittam tenens*)¹.

În anul 1913, Vasile Pârvan a publicat un alt fragment al unui mare basorelief din același calcar de Gura-Văii-Breznița. Este vorba de o descoperire realizată întâmplător, la circa 100 m spre răsărit de castru în valea denumită „*Ogașul Tăbăcarilor*”, loc în care s-au aruncat multe materiale de la construcții romane. Acest fragment, pe care noi îl vom denumi „*fragmentul Pârvan*”, măsoară 62 cm. înălțime, 37 cm. în lungime și 12 cm, în grosime. Din nenorocire, această prețioasă piesă s-a pierdut din muzeul de la T. Severin, în timpul primului război mondial. Atare situație, pentru interpretarea ei ne obligă a folosi numai o modestă fotografie realizată în 1913 de către Vasile Pârvan².

¹ CIL, III, 14216, 1. Vezi de asemenea manuscrisul lui Gr. G. Tocilescu, de la Biblioteca Academiei Române – București, vol. 5135, p. 48. Originalul „*fragmentului Tocilescu*” se conservă acum la Muzeul Olteniei din Craiova; mai înainte (până la 1973); această piesă făcea parte din *lapidarium*-ul Muzeului Național de Antichități din București (Inv. L. 677).

² V. Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, t. XXXVI, București, 1913, p. 52, no. 11, pl. V, 1 (= *Arch. Anz.*, 1913, p. 370, no. 8, fig. 5); idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* (a 2-a ediție – R. Vulpe), fig. 84; idem, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 639

Acum treizeci de ani, apropiind reproducerile celor două fragmente menționate mai sus, am constatat cu surpriză, că ele fac parte din aceeași piesă votivă. Cu acest prilej mai constatăm că descrierea lor dată de Tocilescu și Pârvan suferă unele modificări, apoi a apărut și posibilitatea de a citi numele lui *I.O.M. Zbelsurdos* pe „fragmentul Tocilescu”³. În studiul nostru arătam că nu-i posibil a identifica imaginea zeului de pe „fragmentul Pârvan”. În cele trei decenii ce s-au scurs de la publicarea interpretării noastre, s-au formulat unele rezerve în privința imaginilor sculptate pe cele două fragmente. Aceasta ne îndeamnă să reluăm interpretarea lor, cu unele contribuții noi față de ceea ce scriam în 1947.

„Fragmentul Pârvan” (fig. 1). Părțile lui superioare și din dreapta sînt rupte, însă profilul arcuit păstrat la baza sa ne indică o formă de medalion pe care o avuse piesa întregă. În centrul fragmentului apare un zeu pe tron. Este îmbrăcat cu un simplu *himation* ce-i acoperă partea inferioară a corpului, lăsîndu-i nuda bustul și brațele. Poartă pe cap o coroană de frunze iar fața divinității prezintă trăsăturile caracteristice ale populației autohtone geto-docice. Șuvițele părului îi sînt retezate pe frunte; bucle mari de păr îi cad pe ținple acoperindu-i urechile. Barba buclată îi acoperă umerii obrazilor, apoi se prelungește stufoasă de la gură în jos. Nasul său este ciuntit.

În mîna dreaptă ține un obiect rotund care a fost identificat de editorii de pînă acum cu un *globus* sau o *patera*. În realitate, după o reexaminare mai atentă a fotografiei, constatăm că este vorba de un fruct de formă conică.

Sus, în dreapta zeului, cu ciocul îndreptat spre el se vede o acvilă gata de zbor. Alături de pasăre se constată bustul zeiței *Luna*, cu fața rotundă și cu două cornuri de semilună atașate de umerii ei. Părul bogat al ei este împărțit în două mari bucle deasupra frunții, îi acoperă urechile și-i încadrează obrajii⁴. În colțul de sus din dreapta al fragmentului, lingă ruptura pietrei, modesta fotografie ne permite totuși să distingem virfurile unor raze ce aparțineau unei coroane circulare, pe care o întîlnim pe „fragmentul Pârvan”. Zeul tronează pe o *cathedra* alcătuită din traverse de lemn, al cărei colț superior drept se prelungește pe „fragmentul Tocilescu”. Această divinitate întindea brațul stîng spre dreapta; el este rupt de la cot, dar reapare pe „fragmentul Tocilescu”.

Deja Pârvan sublinia stîngăcia sculptorului, de identificat cu un modest meșter pietrar din ținutul Drobetei. Nepriceperea sa se arată în redarea detaliilor, din felul cum sculptează ochii și mîinile personajilor. Ochii nu posedă irisul scobit.

și urm. Acest fragment s-a descris de asemenea și de către Al. Bărcăcilă, *Boabe de grîu*, II, 1931, nr. 10–11, p. 472; descriere prezentată și în *Arhivele Olteniei*, 1934, nr. 71–73, p. 5, fig. 5 (extras), apoi în *L'archéologie en Roumanie*, București, 1938, p. 33, fig. 23. Vezi de asemenea și cartea noastră *Oltenia romană* ed. a 3-a, București, 1968, p. 390 și fig. 112.

³ D. Tudor, *Jupiter Zbelsurdos à Drobeta*, în *Revista Istorică Română*, XVII, 1947, p. 70–79.

⁴ Identificare greșită la Pârvan cu *luno* și la Bărcăcilă cu *luno regina* – *Artemis* – *Bendis*.

Fig. 1. DROBETA. „Fragmentul Pârvan“ cu Jupiter Sabazios (dispărut în 1918 din Muzeul „Porțile de Fier”).

Fig. 2. DROBETA. Fragmentul „Tocilescu” cu Jupiter Zbelsurdos. Muzeul Olteniei din Craiova.

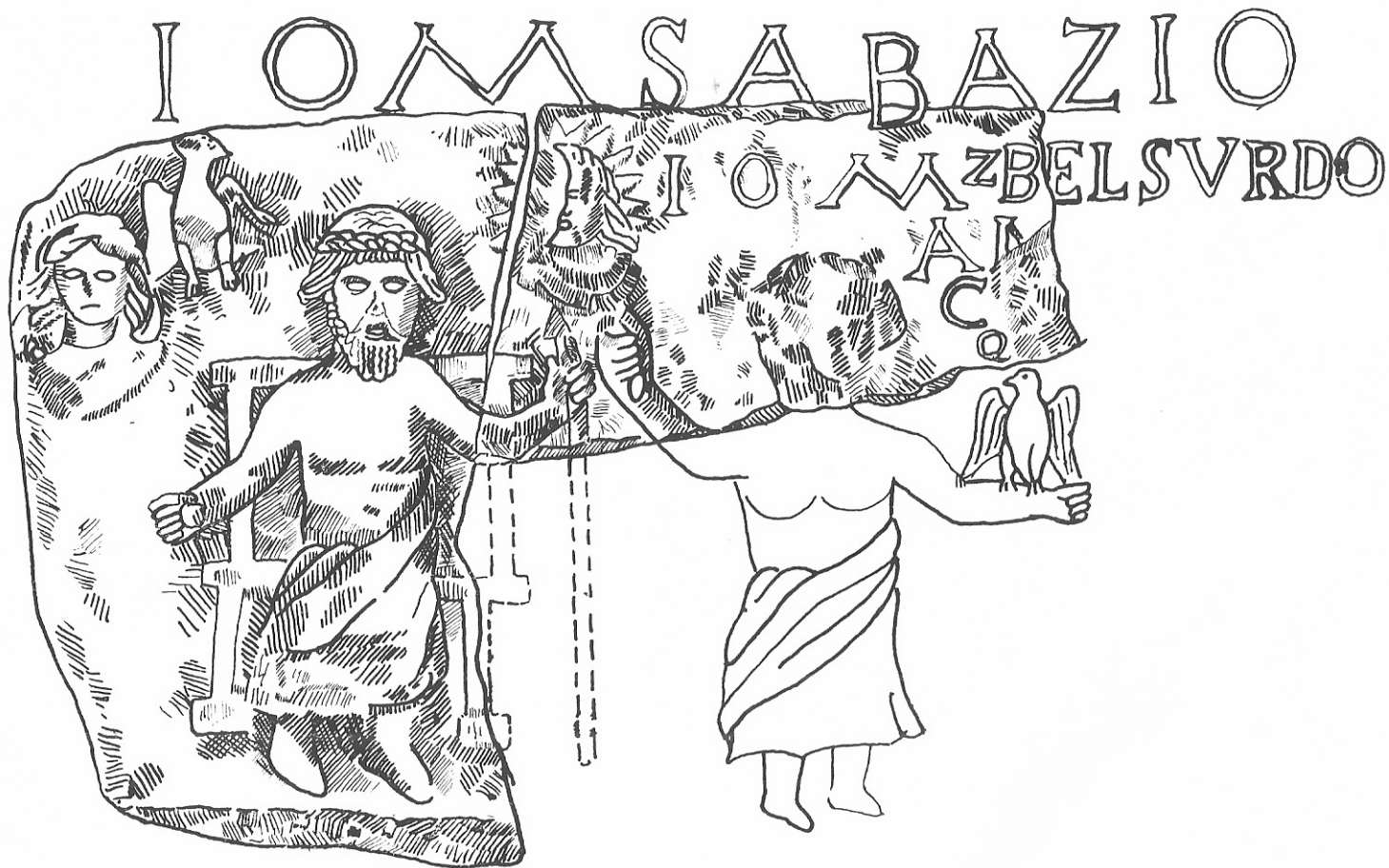

Fig. 3. DROBETA. I.O.M. Zabazios și I.O.M. Zbelsurdos (reconstituire)

„Fragmentul Tocilescu” (Fig. 2). Piesa păstrează, sus, în stînga, bustul lui Sol, înfășurat într-o stofă drapată. Divinitatea are aspectul unui tînar încununat cu raze pe cap, ale căror vîrfuri, după cum am văzut, sînt distruse în partea stîngă și apar pe „fragmentul Pârvan”. Sub bustul Soarelui se vede brațul de la o mîină (dreapta) ținînd un vîrf de lance⁵, iar mai jos, colțul superior al unui tron, identic cu cel de pe „fragmentul Pârvan”. Toate aceste elemente ne duc încă de acum la concluzia că cele două fragmente se legau între ele. În dreapta acestor trei elemente mai apare partea superioară din bustul unei divinități ce ridica brațul drept pentru a arunca fulgerul redat în forma unui baston piramidal. Mîna cea dreaptă, acum ruptă, o avea întinsă orizontal (Fig. 3).

O inscripție fusese gravată deasupra ambelor fragmente și ea continua pe „fragmentul Tocilescu” la stînga zeului ce arunca fulgerul. Literelle sînt rudimentar gravate, au înălțimea de la 2–4 cm. și descresc, pe măsură ce inscripția coboară. Se mai constată de asemenea că rîndurile inferioare ale textului fug succesiv spre dreapta, silite de mîna sculptată orizontal a zeului ce arunca fulgerul (Fig. 3).

În CIL III, 14216, 1, textul ei a fost reprodus astfel : D.../IOMZB.../AN... C.../Q... În 1947, i-am dat următoarea întregire : [I(n) H(onorem) D(omus) [D(ivinae)] I(ovi) O(optimo) M(aximo) Zb[elsurdo] (sau ZB[elthiurdo] etc)]/ An[onius ?.../C.../Q...⁶.

Din rîndul prim a mai rămas doar partea inferioară a unui B sau D, care avea o înălțime mai mare decît restul textului. Nici un semn de abreviație nu separă literele IOM din r.2. Litera Z dintre literele M și B (r. 2) a rămas enigmatică pentru editorii corpus-ului. Acest Z nu poate fi luat ca element de *interpunctio*, fiindcă este nefolosit astfel în epigrafia latină⁷ și nu apare nici în textul de față. Lapidul l-a adăugat ulterior, din pricină că în limba latină era necunoscut sunetul tragic *zb* sau *sb*. Întregirea noastră, *Zb[esurdo]*, este azi acceptată de toată lumea.

Totuși, apropierea și legătura dintre cele două fragmente, propuse de noi în 1947, au fost contestate de M. Macrea care scria : „Imaginea reconstituită de către D. Tudor este arbitrară din toate punctele de vedere, fiindcă cele două reliefuri au fost concepute, proporționale și executate pe planuri diferite. În concluzie, tabloul ce rezultă din racordarea lor nu este propriu iconografiei obișnuite pentru Jupiter Zbelsurdos. Dubla imagine a acestui zeu : pe de o parte ca Jupiter clasic așezat pe tron și pe de altă parte chiar alături sub trăsăturile lui Zeus Keraonios, ar fi cu totul neobișnuit, chiar în cazul unui Jupiter sincretist”⁸. În afară de aceasta, Macrea contesta de asemenea : apariția lui Sol pe „fragmentul Tocilescu” ; identitatea pietrei celor două fragmente⁹ și apariția pe „fragmentul Pâr-

⁵ Editorii CIL, III, 14216, 1, se înșală considerînd-o o săgeată.

⁶ D. Tudor, art. cit., p. 75.

⁷ R. Cagnat, *Cours d'epigraphie latine*, 4e éd., Paris, 1914, p. 28 și urm.

⁸ M. Macrea, *Pretinsa imagine a lui Jupiter Zbelsurdos de la Drobeta, Anuarul Institut. Studii Clasice – Cluj*, V, 1944–1948, p. 338–343.

⁹ Identitatea pietrei ca și faptul că avem de-a face cu un singur monument rupt în două, ne-au fost confirmate în 1947 de către Al. Bărcăcilă, fost director al Muzeului de la Drobeta-T. Severin. Bărcăcilă a descoperit în 1913 „fragmentul Pârvan”. La cererea noastră Bărcăcilă a examinat și „fragmentul Tocilescu” ce se păstra pe atunci la Muzeul din București.

van" a vîrfurilor razelor de la coroana lui Sol. Mai păstra de asemenea îndoieli în ceea ce privește existența părții inferioare a lăncii de pe „fragmentul Tocilescu”. El aproba însă restituirea Zb[elsurdo].

De la început, remarcăm însă că toate obiecțiunile formulate de M. Macrea nu au nimic temeinic, fiindcă cele două fragmente fac parte din una și aceeași lespede sculptată. Mai întii, identitatea pietrei ne-a fost confirmată de cel ce a avut ocazia să vadă ambele fragmente (v. n. 9). Macrea uita faptul că grosimea lor coincide, ea fiind de 12 cm. Examenul minuțios al fotografiei rămase de la Pârvan (originalul în proprietatea subsemnatului) ne arată fără dubiu că nimbul lui Sol de pe „fragmentul Tocilescu” se păstrează parțial și pe „fragmentul Pârvan”. Opiniunea noastră a omis de asemenea faptul că, colțul de la *cathedra* de pe „fragmentul Pârvan” este absolut identic cu cel de pe „fragmentul Tocilescu”; că mina zeului din dreapta se prelungește clar pe cel din stînga etc. Absența părții inferioare a lăncii ținută de zeul ce tronează este explicabilă, deoarece piatra este pierdută în această zonă (Fig. 3).

Cu totul inexactă se arată și aserțiunea lui M. Macrea despre o „dublă imagine” a lui Jupiter Zbelsurdos, pe care eu aș fi descoperit-o acum patru decenii. Iată ce am scris în 1947, în această privință : „Repertoriul sculptural, precum și dedicația, dovedesc că monumentul nostru a fost ridicat în onoarea mai multor divinități, dintre care se poate identifica numai una, Jupiter Zbelsurdos”¹⁰. În ceea ce privește stabilirea numelui divinității de pe „fragmentul Pârvan” arătam că problema „este complicată din punct de vedere religios și iconografic”, subliniind : „că trebuie să presupunem pe cele două reliefuri de la Drobeta, existența a doi Jupiteri, unul sincretizat cu Zbelsurdos al tracilor și altul cu un mare zeu de origine orientală”¹¹.

Deci nici una dintre obiecțiile aduse de către Mihail Macrea nu împiedică racordarea celor două fragmente.

Gabriella Bordenache este de acord cu teza noastră, cu descrierea sculpturilor și cu întregirea inscripțiilor. Nu este însă de părere că pe „fragmentul Tocilescu” s-ar fi reprezentat un zeu în picioare, cu fulgerul în mîna dreaptă și cu acvila așezată pe brațul său întins orizontal¹². Reamintim însă că cei mai competenți savanți au arătat că Zbelsurdos s-a inspirat iconografic din imaginea lui Zeus *Keraunios Aetophoros*. Ambii erau reprezentați aruncînd fulgerul din mîna dreaptă, iar pe cea stîngă purtau un vultur¹³. Cîteodată, sub brațul lor întins orizontal se sculptau altarul

¹⁰ D. Tudor, *art. cit.*, p. 75.

¹¹ *Ibidem*, p. 77-78. Asocierea pe același monument a două sau mai multe divinități tractice este un fenomen des întîlnit. Un basoreliev roman cu o dedicație în limba greacă ne arată, de exemplu, pe Iambadule asociat cu Zbelsurdos, cf. L. Moretti, *Inscriptiones graecae Urb. Romae*, I, 1968, nr. 123 și comentariile lui I. I. Russu, *Studii cerc. ist. veche și arheol.*, 27, 1, 1976, p. 37.

¹² Gabriella Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale din Antichità di Bucarest*, I : *Statue e rilievi di culto, elementi architettonici e decorativi*, București, 1969, p. 81-82, nr. 161, pl. LXIX.

¹³ Pentru reprezentările și cultul lui Zbelsurdos, vezi : P. Perdrizet, *REA*, I, 1899, p. 23 și urm. ; G. Seure, *REG*, XXVI, 1913, p. 225 și urm. ; G. I. Kazarow, *Klio*, VI, 1906, p. 169 și XII, 1912, p. 335 și urm. ; idem, *RA*, 1913, p. 340 și urm. ; idem, în *Bull. Soc. Arch. Bul-*

și șarpele, elemente ce puteau găsi loc și pe „fragmentul Tocilescu” în zona inferioară a piesei, azi pierdută.

Cultul lui Zeus-Jupiter-Zbelurdos (sau Zbelthiurdos, Zbelthurdos etc.) este slab cunoscut, deoarece i s-au închinat puține monumente în Thracia și în alte provincii romane. Cele mai numeroase dintre monumentele legate de cultul său poartă inscripții votive în limba greacă. Dedicății în limba latină (în afară de cea de la Drobeta) se cunosc numai două, descoperite în teritoriul Scupi¹⁴. Această religie, prin excelență tracică, a pătruns superficial în provinciile romane prin recruți și coloniști traci. În Thracia s-au aflat zece monumente, toate cu dedicații în limba greacă, pe care Zbelurdos este contopit cu Zeus. Asimilarea acestui ultim cu Jupiter roman explică sincretismul lui I.O. Zbelurdos de la Drobeta. În Thracia s-a atribuit lui Zbelurdos ca principal sanctuar cel de pe colina Țaricin din vecinătatea orașului Germania¹⁵.

În ceea ce privește etimologia numelui său, — Zbelurdos, Zberthurdos, Zberthiurdos, etc., specialiștii îl traduc prin „lumină-fulger” și găsesc drept corespondent al acestei divinități, pe zeul geto-dacic *Gebelezis*¹⁶. În afară de fulgerul ce provoca panică printre oameni, cele două divinități trimiteau pe pământ și binefăcătoarea ploaie, mult dorită de oameni, animale și plante. Prin această ultimă atribuție s-a răspândit adorarea lor în lumea traco-dacică.

Mai complicată rămîne însă problema în legătură cu identificarea zeului ce tronează pe „fragmentul Pârvan”. Felul cum tronează și apariția vulturului deasupra lui sînt elemente caracteristice pentru iconografia lui Zeus-Jupiter. Dar pe de altă parte, divinitățile solare ce-i flanchează capul, lancea pe care o poartă în mîna stîngă și micul obiect conic-rotund din mîna sa dreaptă ne sugerează un sincretism al Tatălui zeilor din Pantheonul roman, cu un mare zeu oriental (Dolichenus ? Heliopolitanus ? Se-

gare, V, 1915, p. 230 și urm.; idem, în *Arch. Anz.*, 1927, p. 345, nr. 28, a; idem, *Bull. Inst. Arch. Bulgare*, VIII, 1934, p. 44, nr. 1 și *RE*, VI, A, 512 și urm.; B. Diakonovitch, *Ann. Bibliothèque Nat. Plovdiv*, 1926–1927, p. 1 și urm.; L. Ruzicka, *Bull. Inst. Arch. Bulgare*, VII, 1932–1933, p. 22, nr. 13, 35, 36, 162, 163, 306; A. B. Cook, *Zeus*, II, p. 817 și urm., Cambridge, 1914–1940; V. Pârvan, *Getica*, p. 156, 158, 639; N. Vulić, *Spomenik Acad. Serbe*, LXXI, 1931, p. 77, nr. 179; *Ann. épigr.*, 1935, 65; Chr. M. Danov, în *Bull. Inst. Arch. Bulgare*, XI, 1935, p. 201, nr. 6 (= *REG*, LII, 1939, p. 479); D. Detschew, în *Bull. Inst. Arch. Bulgare*, XVIII, 1952, p. 7 și urm.; idem, *Die thrakischen Sprache*, Wien, 1957, p. 178; L. Moretti, *loc. cit.*; I. I. Russu, *loc. cit.*; Ziegler, *RE*, II, 18 (1967), col. 2332.

¹⁴ *CIL*, III, 8191 (și p. 2250) = *ILS* 4077 (Ljubanć); [*d*]eo Zp[er]turd[o] sacr. [*S*]ex. Fl. F[la]mina[li]s v. I[p.] și Vulić, *art. cit.*: [*Z*]belthiu[rd]i, Sex Ba[p?]jecus o[p]t[io]... (Kačanik). Pentru dedicațiile redactate în grecește, cf. I. I. Russu, *An. Inst. Studii clasice – Cluj*, V, 1944–1948, p. 107, nr. 1 și Detschew, *loc. cit.*

¹⁵ G. I. Kazarow, *RA*, 1913, p. 344 și *RE*, VI, A, 515, care pretinde a-l identifica cu cel din țara Denteleților, jefuit de către L. Calpurnius Piso, fapt menționat de Cicero, în *Pisonem*, XXXV, 85: „A te Iovis Uri (corect (Svels)uri fanum antiquissimum barbarorum sanctissimumque direptum est”. Seure, *art. cit.*, p. 243 și Pârvan, *Dacia, Civilizațiile străvechi din regiunea carpată-danubiană*, București, 1967, ed. a 4-a, p. 137 nu sînt de acord cu identificarea propusă de Kazarow.

¹⁶ I. I. Russu, *art. cit.*, p. 104–109; idem, *Die Sprache der Thrako-Daker*, București, 1969, p. 145 și urm.; Detschew, *loc. cit.*, Cf. încă Seure, *art. cit.*, p. 247 și urm. și Jokl, *Reallex. der Vorgesch.*, XIII, p. 290 și urm.

rapios ? Sabazios ? etc) ¹⁷. Astfel, pe relieful de la Drobeta se sculptează doi jupiteri sincretizați, unul cu tracol Zbelsurdos și altul cu o mare divinitate orientală. Această situație solicită și o a doua dedicație pentru zeul ce tronează, gravată în partea superioară a celor două fragmente, din păcate, azi distrusă. După cum s-a arătat mai sus, din rîndul de deasupra, s-a păstrat numai partea inferioară a unui D sau B. În studiul nostru din 1947, arătam că : „emblemele și divinitățile celeste ce întovărășesc zeul de pe tron îi dau aparența unui zeu al cerului și al ploii, și că, fără a avea deplină certitudine din lipsă de exemple, ne putem gândi la o specie de Baal oriental contopit cu Jupiter și venerat alături de Jupiter Zbelsurdos al tracilor” ¹⁸.

O restudiere minuțioasă a emblemelor acestei enigmatice divinități de la Drobeta, ne determină acum să renunțăm la această ipoteză și să identificăm pe zeul ce tronează pe „fragmentul Pârvan” cu traco-frigianul Sabazios.

Deși pînă în prezent nu posedăm un corpus special al monumentelor lui Sabazios, cultul și iconografia sa sînt suficient de cunoscute. În cele trei sferturi de secol al veacului nostru, cultul lui Sabazios a făcut obiectul a numeroase studii ¹⁹.

Iconografia sabaziacă oferă două faze cronologice, una frigiană și alta greco-romană (sec. II-III e.n.). În ultima înregistrăm sincretizarea sa cu Zeus-Jupiter. Monumentele ce i s-au dedicat în ultima fază de cult conțin o adevărată „tapiserie” de obiecte, animale diverse, simboluri etc., mai toate împrumutate din iconografia a numeroase divinități greco-romane și orientale. Acest numeros cortegiu de minuscule simboluri apare mai ales pe plăcile de metal ale lui Sabazios (Copenhaga, Vichy, Ampurias, etc.), fiindcă sculptarea lor pe reliefuri de piatră prezintă mari dificultăți tehnice ²⁰.

Divinitățile celeste Sol și Luna care întovărășesc imaginea zeului de pe „fragmentul Pârvan” sînt dintre cele mai caracteristice cultului saba-

¹⁷ P. Merlat, *Répertoire des inscriptions et monuments figurés du culte de Jupiter Dolichenus*, Paris, 1961, passim ; R. Dussaud, *RE*, XV, 52 ; Ernest Will, *Le relief cultuel gréco-romain*, Paris, 1955, p. 129, n. 3 și W. Deonna, *RHR*, t. 132, 1947, p. 5. Pătrunderea zeilor cerești în iconografia imperiului roman apare la finele secolului II e.n. ; cf. G. Wissowa, *Relig. u. Kultus der Römer*, München, 1912, p. 263 ; Marbach, *RE*, II, 3, (1906) ; E. Will, *op. cit.*, p. 276-280 și Ch. Picard, *RA*, 1961, p. 140.

¹⁸ D. Tudor, *art. cit.*, p. 78.

¹⁹ Chr. Blinkenberg, *Archaeologische Studien*, Copenhagen-Leipzig, 1904, p. 66 și urm. ; Eisele, în Rochers, *Lexikon*, IV, 232-263 și urm. ; Cook, *op. cit.*, I, p. 286 și urm. și II, p. 282 și urm. ; Schaeffer, *RE*, II, 1, 1540-1551 (1914) ; A. Bruhl, *RA*, 1932, p. 35 și urm. ; Will, *op. cit.*, p. 41-44, 135 și 257 ; M. Macrea, *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 325-339 (= *Apulum*, IV, 1961, p. 61-68) ; Ch. Picard, *RA*, 1961, p. 129-176 (studiu foarte important) ; I. I. Russu, *Die Sprache*, p. 136 și A. Gallina, *Encicl. Arte Class.*, VI, 1042. În ceea ce privește numele acestei zeități (*Sabazios* - *Sabadios*), răspîndirea sa în imperiul roman, legăturile sale cu alte divinități, vezi : Eisele, *art. cit.*, 232, 240, 241-264 ; Schaeffer, *art. cit.*, col. 1550 ; Picard, *art. cit.*, p. 151 și 175 și Russu, *loc. cit.*

²⁰ Schaeffer, *art. cit.*, 1541-1548 ; Eisele, *art. cit.*, 242-250 ; Will, *op. cit.*, p. 131 și 301 ; Picard, *art. cit.*, p. 137 și urm., etc. În legătură cu tabletele de la Vichy, vezi și Cook, *op. cit.*, II, p. 286, fig. 181-186, Will, *op. cit.*, p. 41-43 ; Picard, *art. cit.*, p. 173. Pentru cele de la Ampurias, cf. Bruhl, *loc. cit.* și Will, *op. cit.*, p. 44.

ziac. Le întâlnim foarte des alături de acest zeu traco-frigian, reprezentate fie în bust, fie în cvadrigă (plachetele de la Copenhaga, Plovdiv, Amurias etc.)²¹ Dacă acvila este fidelă tovarășă a Tatălui zeilor, busturile lui *Sol* și *Luna* nu-l însoțesc niciodată pe Jupiter al romanilor. De aceea prezența lor lângă Jupiter indică totdeauna o formă de sincretism, cu o divinitate orientală. Aceeași situație este și cu lancea din mîna sa stîngă, armă străină lui Jupiter. În schimb, o serie de reprezentări sabaziace (reliedul Visconti, plachetele de la Vichy etc.) ne arată pe zeu ținînd această armă în mîna sa stîngă²².

Dar în această privință, elementul cel mai interesant și categoric pentru a identifica pe „fragmentul Pârvan” imaginea sincretistă a lui Jupiter-Sabazios, rămîne obiectul ce-l ține sub degetele mîinei sale drepte. Am arătat mai sus că nu poate fi un *globus* sau o *patera*. Data fiind forma sa conică, noi îl putem identifica fără să greșim, cu un *con de pin*, fructul ce se punea frecvent în mîna dreaptă a lui Sabazios²³.

Identificarea lui Jupiter-Sabazios pe placa sculptată de la Drobeta solicita o închinare scrisă și pentru acest zeu. Pe această lepede s-a sculptat mai întîi imaginea lui Jupiter Sabazios, apoi a lui Jupiter Zbelsurdos cu inscripția de lângă el. Este firesc ca a zeului dintîi să fi fost în frunte. În consecință, dedicația se plasase deasupra celor doi zei pe marginea superioară a fragmentelor. Din păcate, din conținutul ei s-a păstrat doar baza literei B sau D. Restituirea ce am dat respectivului rînd în 1947: *[l(n) h(onorem)] d(omus) [d(ivinae)]* nu mai poate fi valabilă azi și trebuie înlocuită cu una, în care trebuie să apară numele lui Sabazios, zeu identificat pe „fragmentul Pârvan”. În această situație, propunem :

[l(ovi) O(ptimo) M(aximo) Sa]b[azio . . . et]
[l(ovi) O(ptimo) M(aximo) Zb[elsurdo]]²⁴
Ant[onius ?]
C[.]
Q[.]

Racordînd cele două fragmente existente obținem o lungime de 77 cm. Dacă la acestea mai adăugăm și părțile pierdute din inscripție și sculpt-

²¹ Schaeffer, *art. cit.*, 1550 ; Will, *op. cit.*, p. 275 și mai ales Picard, *art. cit.*, p. 140 și 155.

²² Eisele, *art. cit.*, 245–249 ; Gallina *art. cit.*, p. 1043. Adesea această lance se confundă cu fulgerul lui Jupiter.

²³ Embleme foarte clare pe tabletele de la Copenhaga, Berlin, Vatican etc. ; cf. Blinkenberg, *op. cit.*, p. 97 și urm. ; Eisele, *art. cit.*, col. 249 ; Schaeffer, *art. cit.*, col. 1549 și urm. ; Eisele, *art. cit.*, col. 247. Picard, *art. cit.*, p. 160 este de părere că pe unele plachete de la Vichy se poate identifica *oul*, obiect ținut în mîna de zeu. În ceea ce privește absența căciulei frigiene, ca în cazul zeului de la Drobeta, nu ne lipsesc analogiile ; cf. Fr. Cumont, *RA*, 1892, p. 186 și urm. ; Blickenberg, *op. cit.*, p. 97 și urm. ; Eisele, *art. cit.*, col. 249. La Drobeta, în locul căciulei frigiene, sculptorul a ales coroana de frunze, element tipic pentru Jupiter greco-roman.

²⁴ Sau *ZB[elthiurdo]*, *ZB[elthurdo]*, etc. Este posibil ca Sabazios (ca și Zbelsurdos) să fi avut și unele epitete de genul *sanctus*, *conservator*, *paternus*, etc., deoarece ele apar și în alte dedicații sabaziace (cf. *CIL*, VI, 30949 = *ILS*, 4089 ; *ILS*, 2294 ; *Ann. épigr.*, 1966, 338, etc.).

turi, ne dăm seama că lespedea întregă era lungă și lată de cel puțin un metru. Dată fiind și grosimea ei de 12 cm., avem de a face, în acest caz, cu o piesă foarte grea și de mari dimensiuni față de mărimea modestă a obișnuitelor exvoturi. Ea reclama deci un loc fix și important, unde se practica cultul celor două divinități. Constituia astfel o icoană centrală așezată într-un templu din Drobeta, foarte probabil închinat lui Sabazios asociat cu Zbelsurdos. În acest caz am avea de-a face cu doi *θεοί συννάριοι*. O atare adorare comună este explicabilă, dacă ținem seama că ambele divinități erau protectoare ale agriculturii, vegetației, fecundității și prezidau destinele oamenilor ²⁵.

Un alt aspect particular al zeului ce tronează pe „fragmentul Pârvan”, subliniat de altfel de către marele savant ²⁶, constă în aspectul său rustic, țărănesc și daco-getic prin faptul cum poartă părul și barba. Ipoteza lui Pârvan care vedea în el o mărturie de etnografie locală, ieșită de sub dalta unui meșter pietrar local, foarte modest în meseria sa, ni se pare reală. Trăsăturile capului lui Sabazios sînt de fapt ale țaranului dac, așa cum îl întîlnim pe numeroase reliefuri ale Columnei lui Traian ²⁷.

Aspectul grafic al literelor din inscripția păstrată ca și puternicul sincretism religios din sculpturi, ne îndeamnă a data acest monument în prima jumătate a secolului III e.n. În această vreme, Drobeta ajunsese unul dintre importante orașe ale Daciei, prin portul și podul lui Traian. Coloniștii și recruții traci originari din teritoriile orașelor Serdica și Scupi, au putut aduce la Drobeta cultele celor doi zei adorați în locurile lor natale. Schaeffer constata că religia lui Sabazios era dintre cele mai răspîndite printre *Serdi*, trib tracic ce popula odinioară teritoriul orașului Serdica ²⁸.

În ceea ce privește pe Zbelsurdos, el apare acum pentru prima dată în Dacia. Cît privește pe Sabazios cultul lui era deasemenea destul de puțin răspîndit la nord de Dunăre, unde cunoaște doar patru monumente ²⁹. Despre el avem dedicația [*Iovi Sabazio* pe un altar din *Potaissa* ³⁰ ; o lespede de la *Apulum* pe care se mai poate citi [*I.O.M.S*] *abasio* ce s-a datat din anii 212–217 ³¹ ; o placă de bronz de la *Tibiscum* și o mîna votivă de la Jena (Jud. Caraș-Severin) ³². La toate aceste patru monumente întîlnim același sincretism *Jupiter Optimus Maximus* și *Sabazios*. *

²⁵ Eisele, *art. cit.*, col. 255 și urm. ; Schaeffer, *art. cit.*, col. 1542 și urm.

²⁶ Vezi mai sus, nota 2. Neîntemeiate apar rezervele lui C. Daicoviciu, *Anuar. Inst. Studii Clasice – Cluj*, IV, 1941–1942, p. 295.

²⁷ Exempli gratia : C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896 și 1900, II, p. 111 și urm. cu pl. XXIV, 16 (bătălia de la *Tapae*).

²⁸ *Art. cit.*, p. 1546 ; cf. încă T. Ivanov, *Archaeologia – Sofia*, III, 4, 1961, p. 40 și urm. : pe o dedicație descoperită la Obedinenie (teritoriul Serdicei), provenind probabil dintr-un templu al lui Sabazius (epoca lui Caracalla).

²⁹ Studiate cu pl. Macrea, *Le culte de Sabazius en Dacie, Dacia*, N.S., III, 1959, p. 325–339 (= *Apulum*, IV, 1961, p. 61–81) ; Cf. de asemenea corectările lui Picard, *art. cit.*, p. 140, 152 și 173.

³⁰ *Ann. épigr.*, 1956, 267 = 1961, 83.

³¹ *Ann. épigr.*, 1961, 82 (dedicație în sănătatea lui Caracalla și a Iuliei Domna).

³² M. Macrea, *loc. cit.*, și Ch. Picard, *art. cit.*, p. 142 și urm.

* Acest studiu va apare și în limba franceză în volumul omagial închinat Prof. M. J. Vermaseren.

RÉSUMÉ

DEUX DIEUX THRACO-PHRYGIENS À DROBETA

Gr. S. Tocilescu trouva à Drobeta un bas-relief fragmentaire (0,45 × 0,26 × 0,12 m) dont l'inscription avec un description sommaire de la sculpture figure dans le *CIL*, III, 14216, 1. En 1913, Vasile Pârvan publicit un autre fragment d'un bas-relief (0,62 × 0,37 × 0,12 m) de Drobeta. Cette dernière pièce fut volée pendant la première guerre mondiale, fait qui nous oblige a utilisé un modeste foto réalisée en 1913 (fig. 2).

En 1947, nous avons constaté que les deux fragments font partie d'un seul et même monument qui avait la forme d'un médaillon (n. 3 et fig. 3).

Le fragment Pârvan (fig. 1) figure un dieu trônant, couvert d'un *himation* et portant sur sa tête une couronne de feuillage. Dans sa main droite il tient un cône de sapin. Le dieu est accompagné par une aigle et par le buste de *Luna*. Dans l'angle supérieure gauche du fragment, on a perçoit les points de six rayons d'une couronne. La *cathedra* du dieux est faite de simples travers de bois.

Le fragment Tocilescu (fig. 2) montre en haut le buste du *Sol* dont les rayons de sa couronne sont visible en partie sur le „fragment Pârvan”. Le buste surmonte le bout d'un bras gauche dont les doigts retient la pointe d'une lance. A côté on voit l'angle supérieur gauche de la *cathedra* sur laquelle trône le dieu rappsreseté sur „le fragment Pârvan”. A droite il y en a la tête brisée d'un dieu qui lance le foudre de sa main droite. Une inscription était gravée au-dessus des deux dieux (voir le restitution sur la page 123). Le rapprochement entre les deux fragments fut refuté par Mihail Macrea (n. 8), mais ses objections ne reposent guère sur des fondements solides. Gabriella Borde-nache est d'accord avec notre thèse (n. 12). Elle a des réserves seulement sur la restitution du dieu qui lance le foudre.

En étudiant l'inconographie, les emblèmes et les éléments de l'inscription restituée par nous, on peut identifier *Jupiter Optimus Maximus Sabazios*, avec le dieu trônant et *Jupiter Optimus Maximus Zbelsurdos* avec le dieu qui lance le foudre.